

Andorra i els impactes territorials del turisme

Introducció

El concepte *desenvolupament sostenible* neix i evoluciona en els tres últims decennis del segle xx, malgrat que les preocupacions ambientals ja havien tingut una especial incidència durant els anys seixanta i setanta, tot i que es partia de posicions diferents que acabarien confluint en la proposta del desenvolupament sostenible. La Conferència de les Nacions Unides sobre Medi Ambient i Desenvolupament (CNUMAD), celebrada a Rio de Janeiro l'any 1992, coneguda com la Cimera de la Terra, va significar una fita clau en la consolidació del concepte desenvolupament sostenible, ja que va centrar l'atenció en què les necessitats socials, ambientals i econòmiques s'havien d'equilibrar les unes amb les altres, per obtenir resultats sostenibles a llarg termini (ONU, 1993). A partir d'aquí es van generar múltiples iniciatives institucionals que contribueixen a reforçar el paradigma de la sostenibilitat, que té per objectiu el desenvolupament econòmic, el respecte del medi ambient i el progrés social.

L'any 2015 esdevé clau per a la sostenibilitat, amb l'adopció dels Objectius per al Desenvolupament Sostenible (ODS), aprovats per les Nacions Unides, conjuntament amb l'Agenda pel Desenvolupament Sostenible (Agenda 2030). Un total de 17 objectius i 169 fites guien i mesuren les contribucions que han de fer, tant els Estats, com la societat civil i el sector privat, per aconseguir el desenvolupament sostenible, fins a l'any 2030.

Les Nacions Unides proclamen, l'any 2017, Any Internacional del Turisme Sostenible per al Desenvolupament, amb la finalitat de recordar el potencial del turisme per assolir els 17 ODS inclosos en l'Agenda 2030 del Desenvolupament Sostenible (Organització Mundial del Turisme, 2017). El propòsit de la proclama és aconseguir un canvi en les polítiques i les pràctiques de les empreses, així com en els comportaments dels consumidors per contribuir a la sostenibilitat del sector.

Eva Garcia i Lluelles,
llicenciada en
Dret i ADE per la
UAB, professora
col·laboradora de la
Universitat d'Andorra

El desenvolupament sostenible en el turisme és un concepte dinàmic, amb efectes directes no tan sols en els impactes ecològics sinó en la competitivitat dels destins (Cucculelli i Goffi, 2015). Les declaracions institucionals són nombroses, així com les iniciatives que utilitzen la sostenibilitat com a referència; no obstant això, els avenços són lents i els resultats, aparentment escassos. El turisme és un sector econòmic de gran transcendència, a escala mundial, que involucra molts altres àmbits i interessos de la societat. El seu caràcter transversal fa que s'hagin de tenir en compte tant els impactes positius com els negatius.

Impactes territorials del turisme

El turisme és una activitat que necessita molts recursos i transforma els territoris. Quan el turisme es desenvolupa amb intensitat en un determinat indret té tendència a posar la resta de sectors econòmics sota la seva dependència, el que constitueix un factor de fragilitat. El sistema de producció capitalista, en el marc del turisme, està regit per una dinàmica consumista que mai està satisfeta i que sempre busca noves destinacions turístiques i experiències. D'aquesta manera, es perpetua un creixement que condueix a les empreses turístiques a mantenir agendes lucratives de desenvolupament turístic (Higgins-Desbiolles *et al.*, 2019).

El sector turístic ha experimentat una important diversificació, quant a tipologies turístiques, des de fa més de tres dècades. El canvi ha estat motivat per l'ampliació de les ofertes de recursos territorials convertits en productes turístics, la renovació dels destins (madurs i tradicionals) i la segmentació de la demanda (consumidors). D'aquesta manera s'ha conformat una varietat de destins i ofertes diferenciades amb productes turístics singulars. També ha donat lloc a un seguit de repercussions (impactes i sinergies de tota mena) en els espais geogràfics a on s'implanta (Martínez-Puche *et al.*, 2019). El model turístic està buscant reorientar, amb major o menor èxit, el seu caràcter competitiu sota criteris de qualificació, especialització, innovació i sostenibilitat del sector (Saraff, 2017).

El turisme, com activitat econòmica basada en la utilització dels diferents recursos d'un territori, pot tenir un impacte considerable i, a vegades, imprevisible sobre el medi ambient (Quintero, 2004). La utilització d'aquests recursos i l'afluència més o menys massiva de visitants generen impactes de caràcter ambiental que poden tenir una gran repercussió en la conservació de l'entorn, la sostenibilitat dels models turístics desenvolupats i, fins i tot, en la mateixa activitat turística d'un destí concret que es pot veure afectat per la pèrdua d'interès de la demanda.

Quan una comunitat es converteix en una destinació turística, la qualitat de vida dels residents es veu afectada per les conseqüències del desenvolupament. Augmenta el nombre de persones, s'intensifica l'ús de carreteres i sorgeixen nous factors econòmics i de treball (Garcia-Lluelles *et al.*, 2023).

El turisme influeix en l'economia, en l'entorn natural i construït, en el paisatge, en la població resident i en els mateixos turistes. És un fenomen complex que demanda abundants recursos i que, en funció dels impactes que pot generar (destrucció i fragmentació d'hàbitats, increment de les emissions de CO₂ per part dels mitjans de transport, elevats consums energètics, urbanització i impermeabilització del sòl, consums desmesurats

de recursos hídrics, producció de residus, reducció de la biodiversitat i banalització del paisatge) s'ha de sotmetre a processos de planificació, ordenació i gestió intel·ligent (Martínez-Puche et al., 2019).

La identificació dels impactes i la capacitat de resposta davant dels mateixos pot ajudar al territori de destí a ser més fort enfront de les amenaces que poden desequilibrar la seva sostenibilitat (Gómez i Martín, 2019). Entre les eines més utilitzades per mesurar els impactes del turisme, es troben els indicadors de sostenibilitat que ajuden a identificar les necessitats i a proporcionar informació per comparar diferents destins. S'entenen com a indicadors de sostenibilitat les mesures qualitatives i quantitatives que, aplicades periòdicament, permeten conèixer els canvis produïts, a favor o en contra, en relació amb les condicions ambientals, socioculturals o econòmiques d'un destí turístic. D'aquesta manera, es poden prendre decisions estratègiques de millora, manteniment o transformació d'una situació (Sancho et al., 2007).

El cas d'Andorra

Andorra, com a país de muntanya, fonamenta el seu desenvolupament, des de mitjan segle xx, en l'aprofitament del patrimoni natural i cultural com a recurs turístic. L'atractiu de la muntanya, a diferència dels entorns urbans, es basa en el paisatge, les condicions ambientals i una diversitat de recursos que possibiliten diferents modalitats turístiques. La natura es transforma en actiu econòmic i la muntanya, en l'imaginari col·lectiu, representa l'espai natural per excel·lència. A les zones de muntanya conflueixen diversos tipus de productes turístics que aprofiten els recursos naturals que ofereix el territori (Vera et al., 2013).

El fenomen turístic ha estat el principal element transformador del territori andorrà. Els grans canvis econòmics i socials, que a Andorra tenen els seus orígens als anys trenta i es consoliden en el decurs de la segona meitat del segle xx, modifiquen la base demogràfica a mesura que evoluciona el model econòmic. En el sistema tradicional, tots els nuclis parroquials havien mantingut un equilibri, gràcies a unes formes d'explotació marcades per les limitacions físiques de l'espai i per unes normes que regulaven els usos del sòl. Aquest equilibri, propi d'un sistema basat en l'agricultura i la ramaderia, es trenca amb la irrupció d'un model on el comerç i el turisme es constitueixen com a eixos dominants del paisatge. L'espai utilitzat per les antigues comunitats rurals es transforma en espai urbà que ha arribat a ocupar el sòl que havia estat cultivable. L'aparició del turisme va implicar la substitució de les activitats econòmiques tradicionals i va desencadenar canvis profunds en el teixit econòmic nacional que afecten tant el territori com la societat.

L'augment demogràfic, lligat al fenomen turístic, va comportar el desenvolupament de noves infraestructures i la implantació de serveis. La transformació del territori va afectar, inicialment, a les localitats d'Andorra la Vella i Escaldes. El creixement urbanístic i turístic, de la dècada dels seixanta i setanta del segle xx, no afecta únicament els dos nuclis centrals sinó també aquells propers a les estacions d'esquí. Constitueix un exemple paradigmàtic el Pas de la Casa que, malgrat estar allunyat de la capital, no es desenvolupa com la resta de nuclis perifèrics, sinó que ho fa al voltant de l'esquí i el comerç. Aquesta localitat que

limita amb França, a 2.000 metres d'altitud, implantada en un sector d'antigues pastures, pertany administrativament a la parròquia d'Encamp, malgrat que les localitats més properes per carretera siguin Soldeu i Canillo.

Els nuclis de Canillo i Ordino, els més allunyats del centre polític, han estat els darrers a incorporar-se al teixit urbà. La mobilitat diària, per motius de feina i de lleure, s'ha incrementat fins a esdevenir un dels principals reptes amb què s'enfronta actualment el país, fet que obliga a fer grans inversions en la millora de la xarxa viària.

Aquest procés de terciarització ha esdevingut l'element clau del canvi social i econòmic, provocant una transformació substancial del territori. La transformació del sòl rural en espai urbà comença a tenir significació a partir de 1965, any en què s'autoritza la venda d'apartaments a estrangers no residents (Lluelles, 1991). L'elevat preu dels terrenys i la saturació que es produeix a les localitats centrals comporten la progressiva urbanització de la resta del territori. A partir dels anys setanta, resulta difícil delimitar l'espai rural; la "ciutat" s'escampa en forma de teranyina i integra totes les parròquies; les localitats allunyades dels dos nuclis centrals passaran a desenvolupar una funció de dormitori, per a la població fixa, i de residència secundària d'estrangers.

L'ús turístic de la muntanya andorrana s'ha dut a terme, tant a la temporada d'estiu com a la temporada d'hivern, però és aquesta última, vinculada al recurs de la neu, la que ha esdevingut més rellevant, en termes econòmics. Cal considerar també que el desenvolupament del turisme de neu s'ha beneficiat, d'ençà que comencen les primeres estacions d'esquí als anys cinquanta del segle xx, de les sinergies generades pel sector comercial; ambdós sectors han col·laborat també en el desenvolupament de l'hoteleria, de forma especial en les parròquies en què s'ubiquen les estacions d'esquí.

El país, que rep l'any 2022 un total de 8.426.708 visitants, s'ha adaptat a les demandes dels sectors turístic i comercial, responsables de la transformació del territori i dels seus habitants. Es pot afirmar que, a escala nacional, Andorra ha estructurat el seu territori en funció del turisme (Lluelles i Garcia, 2018). Les activitats relacionades amb el lleure, ja sigui a través del comerç, dels esports de muntanya, o bé relacionades amb ofertes entorn d'un nou concepte de l'antiga balneoteràpia, han constituït un seguit d'àrees identificables amb les diferents administracions territorials que s'han especialitzat en una oferta determinada. Les aptituds de cada parròquia han condicionat una nova especialització funcional del territori i, tot i que algunes, com la residencial, s'escampen per tot el país, sempre n'hi ha una més definida que identifica a cadascuna de les set parròquies.

Les expectatives que possibilitava el turisme van fer que les administracions permetessin la construcció d'infraestructures, urbanitzacions, hotels i complexos residencials, sense una planificació prou definida. La construcció i la massificació han comportat canvis substancials en el paisatge, la destrucció d'espais naturals, una altura excessiva d'algunes edificacions i la concentració urbana en nous indrets.

Amb el nou mil·lenni, el model turístic presenta signes avançats de maduresa, fet que comporta la necessitat de diversificar l'oferta per adaptar-se a les demandes dels visitants, indissociables de les transformacions socials i econòmiques inherents al procés globalitzador i les noves tecnologies (Garcia-Lluelles i Lluelles, 2022). Actualment, el

consumidor prioritza no només els serveis rebuts sinó l'experiència viscuda; sobre aquesta base, el país afronta el repte de gestionar i planificar l'activitat turística per tal que també sigui beneficiosa per a la societat en general, que continuï creant riquesa i sigui sostenible i duradora en el temps.

L'activitat turística exerceix un impacte directe sobre els sectors de l'hoteleria i la restauració que, segons xifres oficials, representen el 7,16% del VAB andorrà, mentre que el sector comercial assoleix el 16,3% (Dept. d'Estadística, 2023). El sector serveis ocupa el 85,9% de la mà d'obra assalariada nacional, on destaca el sector comercial que, amb el 21,3% del total dels treballadors, concentra la proporció més elevada de mà d'obra assalariada, mentre que l'hoteleria ocupa el 12,5% del total nacional (Dept. Estadística, 2023).

L'augment del valor del sòl, així com l'interès per la compra de propietats per part d'estrangers que s'ha vist incrementat per la fiscalitat favorable i la normativa que, a partir del 2012, liberalitza la inversió estrangera, ha comportat l'obertura de gran nombre d'immobiliàries en la darrera dècada. El context ha propiciat el creixement residencial d'habitatge de luxe, adreçat a un sector d'alt poder adquisitiu. L'augment de la demanda, unit a una oferta insuficient, a causa de l'espai limitat del territori i els preus elevats, ha significat una dificultat afegida pels residents del país que volen adquirir o llogar un habitatge, inassequible per gran part de la població. Aquesta situació del mercat de l'habitatge ha comportat que alguns residents es traslladin als nuclis més allunyats del centre o, fins i tot a altres localitats fora del territori nacional, com l'Alt Urgell.

El sector de la construcció ha adquirit un pes considerable en termes econòmics i d'efectius laborals. Des de la dècada dels anys seixanta del segle passat fins a l'actualitat s'assisteix a l'auge del sector que ha contribuït a modificar el paisatge i, fins i tot, la idiosincràsia andorrana. En aquest sentit, molt ha tingut a veure la manca d'una planificació turística-urbanística adaptada a les característiques geogràfiques del país. No serà fins a l'any 2000 que, amb l'adopció de la Llei general d'ordenació del territori i urbanisme, es fixen les bases perquè les administracions locals es dotin d'un pla d'ordenament urbanístic. Aquest instrument permetrà als comuns classificar el sòl per establir el règim jurídic pertinent, definir el model d'implantació urbana i l'estructura d'ordenació urbanística.

La inversió estrangera ha experimentat un creixement important des de l'any 2012, on es va legislar per a liberalitzar aquest sector de l'economia. Per fer front a l'increment d'inversió estrangera en immobles, la Llei 16/2023, del 7 de setembre, de suspensió transitòria de la inversió estrangera en immobles al Principat d'Andorra, considera en la seva exposició de motius que s'ha de treballar perquè la capacitat econòmica d'aquesta inversió reverteixi directament a l'Estat, a través d'un tribut que, en un futur pròxim, gravi aquest tipus d'inversió. Mentre no s'instauri aquest tribut, la Llei suspèn transitòriament les inversions estrangeres en immobles.

La política urbanística s'ha caracteritzat per la improvisació i l'escassa planificació, fet que ha comportat la gairebé total desaparició de l'estètica urbana tradicional. Actualment, l'espai lliure als fons de les valls és gairebé inexistent, el que ha portat les administracions locals a canviar la seva normativa, per permetre construir en altura. El paisatge urbà s'ha vist modificat substancialment amb l'aparició d'edificis tipus torre de fins a un màxim de

70 metres, amb 20 pisos d'altura. La manca de regulació i la profusió de nous espais construïts han comportat un dèficit en determinades infraestructures i serveis bàsics, com aparcaments, insuficiència de la xarxa viària i encariment de l'habitatge. La creixent demanda de sòl ha afavorit l'augment del preu dels terrenys i de les edificacions, incrementant la pressió sobre el territori nacional.

En una enquesta realitzada per Andorra Recerca+Innovació (AR+I), l'any 2022, els residents d'Andorra consideren que les prioritats en la gestió del territori haurien de ser la garantia de la bona qualitat dels recursos naturals i de la preservació del territori (80%), seguit de la recerca de l'equilibri entre la conservació dels recursos naturals i el creixement econòmic (71%). Com a tercer element, els enquestats aposten per modular el model urbanístic i d'ús del sòl amb criteris de sostenibilitat ambiental (62%). El 63% dels enquestats expressa que a Andorra no es prenen les mesures necessàries per conciliar la conservació del patrimoni natural i cultural i el creixement econòmic del país. Entre els que destaquen que no es prenen aquestes mesures, el 49% denuncia un creixement urbanístic desmesurat i desordenat, el 16% creu que manquen figures de protecció del patrimoni cultural i natural, el 12% opina que predominen interessos particulars i econòmics, i un 11% considera necessari replantejar el model de país (AR+I, 2022).

Andorra també ha sucumbit a les tendències de plataformes de lloguer vacacional d'apartaments, cases i habitacions. Els habitatges d'ús turístic han crescut fins a arribar als 12.969 llits, representant el 27,6% de l'oferta d'allotjament turístic total, per l'any 2022. Aquest nou fenomen que genera reptes per a la gestió i la regulació, condiciona la necessitat d'una normativa específica per a la seva regulació. L'any 2017 es regula, per primera vegada, qualsevol allotjament turístic que es presti a un consumidor, a canvi d'una contraprestació econòmica, i es crea la inspecció d'allotjaments turístics per combatre l'intrusisme. A més, es defineixen les modalitats i categories dels allotjaments turístics: hotelera, apartaments turístics, càmpings, allotjaments rurals, habitatges d'ús turístic i establiments complementaris d'allotjament turístic.

Ara bé, no serà fins a l'adopció de la Llei 32/2022, del 14 de setembre, per a la promoció de la sostenibilitat del desenvolupament urbanístic i del turisme, que s'incorporin mesures més tangibles en matèria de turisme sostenible. En efecte, la mateixa exposició de motius de la Llei estableix que l'activitat turística és un dels pilars socioeconòmics d'Andorra i que ha d'estar necessàriament emmarcada en el principi de sostenibilitat i en els Objectius de Desenvolupament Sostenible. A més, el text s'identifica amb la definició de turisme sostenible de l'OMT que pren en consideració les repercussions econòmiques, socials i ambientals d'aquest sector, satisfent les necessitats dels visitants, de la indústria, de l'entorn i de les comunitats amfitriones. Així mateix, la Llei estableix la suspensió temporal, per un període de dos anys, de l'atorgament de noves autoritzacions d'habitatges d'ús turístic en apartaments i estudis, a conseqüència del creixement exponencial experimentat pel sector.

Aquesta Llei 32/2022 també preveu que el Govern, en el termini màxim de dos anys, realitzi un estudi de la capacitat de càrrega turística del país i de les mesures necessàries per garantir la sostenibilitat i la qualitat del sector turístic. L'estudi ha d'incorporar l'avaluació

de les repercussions actuals i futures, econòmiques i socials, de l'activitat turística, tenint en compte les necessitats de la població nacional, dels operadors turístics i dels visitants, així com les consideracions ambientals resultants de l'estudi de la capacitat de càrrega del medi natural, previst a la Resolució del Consell General del 25 de setembre del 2020.

Conclusió

El turisme ha esdevingut un dels components fonamentals de l'economia andorrana i que ha comportat una transformació física i funcional de tot el territori. Es pot afirmar que la major part del territori s'ha estructurat en funció del turisme que ha comportat canvis en l'organització de l'espai, per donar acollida a un volum important de visitants.

Com diu Cañizares (2013), la sostenibilitat es planteja com una nova manera de relacionar-se amb l'entorn, com una línia de pensament que aboca per un canvi en el comportament de les persones en relació a l'ús del territori. Aquest model hauria d'impregnar totes les activitats socioeconòmiques per garantir la utilització futura dels recursos ambientals. Malgrat les limitacions que pugui presentar el concepte de turisme sostenible, és innegable que la sostenibilitat és àmpliament acceptada com una tendència per gestionar millor el turisme.

Referències bibliogràfiques

- Andorra Recerca+Innovació (2022). Resultats de les enquestes d'opinió sobre Andorra Reserva de la Biosfera. AR+I.
- CAÑIZARES RUIZ, M.C. (2013). Sostenibilidad y turismo: de la documentación internacional a la planificación en España "Horizonte 2020". *Boletín de la Asociación de Geógrafos Españoles*, 61, 67-92. <https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=4157711>
- CUCCIELLI, M., & GOFFI, G. (2015). Does sustainability enhance tourism destination competitiveness? Evidences from Italian Destinations of Excellence. *Journal of Cleaner Production*, 1-13. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2014.12.069>
- GARCIA-LLUELLES, E., CÁNOVES VALIENTE, G., & CASALPRIM-RAMONET, M. (2023). El impacto del turismo en Andorra: la percepción de los residentes. *Cuadernos de Turismo*, 52, 123-147. <https://doi.org/10.6018/turismo.593451>
- GARCIA-LLUELLES, E., & LLUELLES LARROSA, M. J. (2022). *Andorra de la segona meitat del segle XX al segle XXI. Relat Històric d'Andorra*. <https://www.historia.ad/wp-content/uploads/2023/01/relat-cronologic-10-segleXX2.pdf>
- GÓMEZ BRUNA, D., & MARTÍN DUQUE, C. (2019). Los impactos del turismo en España: diferencias entre destinos de sol y playa y destinos de interior. *Cuadernos de Turismo*, (43), 325-347. <https://doi.org/10.6018/turismo.43.13>
- HIGGINS-DESBOLLES, F., CARNICELLI, S., KROLIKOWSKI, C., WIJESINGHE, G., & BOLUK, K. (2019). Degrowing tourism: rethinking tourism. *Journal of Sustainable Tourism*, 27 (12), 1926-1944. <https://doi.org/10.1080/09669582.2019.1601732>
- LLUELLES LARROSA, M. J. (1991). *La transformació econòmica d'Andorra. L'Avenç*.
- LLUELLES LARROSA, M.J., & GARCIA LLUELLES, E. (2018). *Història econòmica d'Andorra, segles XX-XXI*. Universitat d'Andorra. <https://biblio.uda.ad/modules/biblios/view.php?id=CQ7JEFZFRJ24RFER0ZGVCLLVUW43ZHVI>
- MARTÍNEZ-PUCHE, A., AMAT MONTESINOS, X., HORTELANO MINGUEZ, L.A., IRANZO GARCÍA, E., PALACÍ SOLER, Q., PRIETO CERDÁN, A., & ZÚÑIGA ANTÓN, M. (2019). *Informe sobre el impacto del turismo y su incidencia en la sostenibilidad desde el punto de vista territorial* (SEGITUR). https://www.segittur.es/wp-content/uploads/2020/07/INFORME_TURISMO-SOSTENIBLE.pdf
- ORGANIZACIÓN DE LAS NACIONES UNIDAS (1993). *Informe de la Conferencia de las Naciones Unidas sobre el Medio Ambiente y el Desarrollo*. Río de Janeiro, 3 a 14 de junio de 1992, Volumen II: Actuaciones de la Conferencia. Naciones Unidas. [http://undocs.org/es/A/CONF.151/26/Rev.1\(Vol.II\)](http://undocs.org/es/A/CONF.151/26/Rev.1(Vol.II))

- ORGANIZACIÓN MUNDIAL DEL TURISMO (16 de gener de 2017). 2017, Año internacional del turismo sostenible para el desarrollo. [Comunicat de premsa]. <https://www.unwto.org/es/archive/press-release/2017-01-16/2017-ano-internacional-del-turismo-sostenible-para-el-desarrollo>
- QUINTERO, J. L. (2004). Los impactos económicos, socioculturales y medioambientales del turismo y sus vínculos con el turismo sostenible. *Anales del Museo de América*, 12, 263-274.
- SANCHO, A., GARCÍA, G., & ROZO, E. (2007). Comparativa de indicadores de sostenibilidad para destinos desarrollados, en desarrollo y con poblaciones vulnerables. *Annals of tourism research en espanyol*, 9(1), 150-177.
- SARAFF, V. (2017). El turismo sostenible en España: Camino por delante y lecciones aprendidas, en SÁNCHEZ, A.B. (coord.) *Informe sobre sostenibilidad en España 2017*, 117-129. Fundación Alternativas.
- VERA REBOLLO, J. F., LÓPEZ PALOMEQUE, F., MARCHENA GÓMEZ, M. J., & ANTON CLAVÉ, S. (2013). *Análisis territorial del turismo y planificación de destinos turísticos*. Tirant Humanidades.